

ТМ	Г. XXXV	Бр. 3	Стр. 1067-1080	Ниш	јул - септембар	2011.
----	---------	-------	----------------	-----	-----------------	-------

UDK 340.12 Иљин И.А.

Прегледни чланак

Примљено: 21. 2. 2010.

Андреј Митић

Гимназија „Бора Станковић“ у Нишу

Ниш

ИДЕЈА ПРАВА У ФИЛОЗОФСКО-ПРАВНОЈ КОНЦЕПЦИЈИ И. А. ИЉИНА*

Резиме

У овом раду аутор анализира кључне аспекте идеје права као елемента филозофије права Ивана Александровича Иљина. Истичући особеност Иљиновог приступа правним проблемима која се огледа у либерално-конзервативној синтези идејног наслеђа Имануела Канта и Г.В.Ф. Хегела и руске филозофско-правне традиције, аутор испитује метафизичке основе његове идеје права. У ту сврху испитујући вредносни комплекс јединства морала и права, аутор се бави контрастирањем природног и позитивног права у Иљиновом делу. Као кључна, на том нивоу проблематизације, јавља се идеја правне свести. Анализа садржаја и обима појма правне свести као чворишног у Иљиновој филозофско-правној концепцији, њеног места, улоге и функције у државно-правном поретку, треба да пружи теоријско-вредносни контекст за разумавање Иљинове идеје права.

Кључне речи: право, морал, природно право, позитивно право, правна свест, конзервативизам

zvezda@jotel.co.rs

* Иван Александрович Иљин (1883-1954), руски филозоф, правник и публицист. По окончању правног факултета московског универзитета, остаје при факултету на катедри енциклопедије права и историје филозофије права под руководством проф. П. И. Новгородцева. Године 1918. брани магистарску тезу „Хегелова филозофија као учење о конкретности Бога и човека“, захваљујући којој му поред титуле магистра одмах бива додељена и титула доктора наука. Морао је да напусти земљу 1922, због неодустајања од својих монархистичких начела и неслагања са комунистичким идејама. Од 1923. ради као професор руског научног института у Берлину, који је морао да напусти 1934, а 1938. емигрира у Швајцарску, опет се склањајући од тоталитарног, овог пута национал-социјалистичког Хитлеровог режима. У Швајцарској се бави публицистичким радом. Оставио иза себе богато филозофско, правно и политичко наслеђе, које укључује преко 40 књига. Међу најзначајнијим су: *О суштини правне свести*, *Опште учење о праву и држави*, *О супротстављању злу силом*, *Пут духовне обнове*, *Пут ка очигледности*, *О монархији и републици*, *Основи хришћанске културе*, *Појуће срце*. *Књига тихих созерцања*, *Наши задаци* и друге.

УВОД

У средишту мини-ренесансе конзервативне правно-политичке филозофије која тече у савременој руској академској заједници, централно место припада „златном перу“ руске емиграције – филозофу, правнику и политичком мислиоцу И. А. Иљину. Његови правни и политички погледи доживљавају данас поновну актуелизацију и пуну афирмацију, постајући кључни *topos* руског научног, и уопште јавног политичко-правног дискурса. Прећутана баштина овог веома плодног аутора у српској политичко-правној теорији, један је од основних разлога покушаја да представимо, макар део, богатог Иљиновог идејног комплекса.

Оригиналност Иљиновог прилаза правним проблемима огледа се у једној софистицираној синтези западно-европске (правне) филозофије са једне стране и самобитне руске природно-правне традиције филозофско-правног идеализма. Спајајући Кантово и Хегелово филозофско-правно наслеђе, пре свега, са идејама руског филозофско-правног идеализма и конзервативним системом вредности прожетим православним духом, Иљин чини искорак ка једној либерално-конзервативној синтези, која тежи да помири духовну аутономију личности (која носи са собом вредносни комплекс природних права), и очување традиционалне националне државно-правне руске свести која кореспондира вредносним константама руске политичке културе.

Методолошка основа, западноевропске провенијенције, у својим еминентним формама Хегелове дијалектике, Хусерлове феноменологије, херменеутике Шлајермахера и Дилтаја бива у Иљиновој концепцији органски допуњена особитом „филозофијом срца“, методом „созерцања срцем“, чинећи особеним Иљинов теоријско-сазнајни приступ праву, представљајући својеврстан методолошки плурализам, комбинацију рационалних и ирационалних метода сазнања где интуитивни акт предстваља кључни извор сазнања (Чикин 2008, 12–3).

Религиозни карактер погледа на свет Ивана Иљина који израста из православне духовности, оцртава вредносни хоризонт на коме се појављује и његова идеја права. Он је изражен кроз његове филозофске поставке које се пројављују како на онтолошком, гносеолошком и аксиолошком, тако и на нивоу антропологије, културе, али и политичко-правне филозофије. Потпуна реконструкција Иљинових филозофских идеја превазилазила би оквире овог рада. Ипак, за потребе нашег предмета истраживања, набројаћемо само нека од кључних обележја његове филозофије.

Тако, док се на онтолошком плану она одликује креационизмом, органицизмом, хијерархизмом и традиционализмом где је недвосмислено видљиво конзервативно језгро његовог идејног наслеђа, гносеолошки прилази Иљина спој су елемената трансцендентализма, интуитивизма и ирационализма (Чикин 2008, 9). У аксиологији

Иљина видљиве су три димензије: личностна, друштвена и религиозна. Тако човек, друштво (у лику породице, нације и државе) и Бог представљају три вредносна нивоа која се међусобно прожимају, образујући целовитост индивидуалног, друштвеног и духовног живота (Есюков и сар. 2009, 178).

Иљинова филозофско-правна мисао обликована је у атмосфери краја руске империје, апокалиптичној атмосфери великих криза у које је загазило човечанство. Фиксирајући ову тачку, пре свега духовне кризе створене „културом без срца“ (Иљин 2001, 9), полазећи од ње, Иљин трага за новим почетком. Чинећи отклон од радикализма и правног ниҳилизма, он трага за путевима „духовне обнове“ човека, из које треба да произађе и преображај света у целини. У епицентру кризе човечанства налази се, по Иљину, криза *правне свести*. Око превладавања ове кризе и образлагања овог кључног појма његове правне филозофије, центрира се највећи део Иљиновог теоријског ангажмана у области правне филозофије.

ИДЕЈА ПРАВА

У Иљиновој оптици, право се по својој суштини појављује као надемпиријска сфера, као својеврсна „метафизичка реалност“, задатост која се издиже изнад датости материјалне сфере постојања. Као феномен повезан са метафизичком сфером, право се одликује својим духовним карактером који се кроз однос између људи само посредовано пројављује у емпиријској реалности. Право је само оспољена форма дубинског односа између људи, који излази из оквира материјалног и принципијелно се разликује од силе. Подвргавајући критици изједначавање права и силе, и посматрајући феномен права као израз духовног јединства људи, Иљин схвата право као нужан елемент постојања друштва и државе. Ова нужност условљена је самим начином постојања људи, као непоновљивих, оригиналних личности које, иако повезане општошћу свог постојања, остају једни другима непознаница, затворени микрокосмоси.

Смисао права Иљин види у хармонизацији постојања људи као „духовно-стваралачких монада“ (Иљин 1956, 36). Право треба да омогући превладавање духовне затворености људи, и доведе до преображаја, „духовне транзиције“ човечанства како би се реализовала једна виша вредност- а то је духовно јединство људи. Означавајући „вољу ка праву“, као „вољу ка духу“, Иљин додељује праву високу улогу, сматрајући га неопходном формом духовног раста човека ка достизању највиших добара (Иљин 1956, 77)

Особеност Иљиновог концептуалног прилаза државно-правним проблемима, јесте то што их посматра у контексту проблема човека и његове „духовне обнове“. У том смислу идеју права је у Иљиновој концепцији немогуће изузети из мреже категорија и социјал-

них института кроз које се људски дух реализује попут породице, отаџбине, нације и државе, а које су фундирајуће за здраву правну свест до које је њему посебно стало, а која је *conditio sine qua non* духовне обнове, како појединца, тако и човечанства у целини. У том контексту нужно је представити однос права и морала, који се у Иљиновој концепцији најбоље приказује на позадини разликовања *природног и позитивног права*.

ПРИРОДНО И ПОЗИТИВНО ПРАВО

У филозофији права Иљин наступа као филозоф природно-правне оријентације. У том смислу, његови погледи смештају се у токове руске природно-правне традиције чије оквире су дефинисали, поред осталих, Б. Н. Чичерин, Е. Н. Трубецкој и П. И. Новгородцев. По својој суштини морално-правна концепција, ова теорија природног права полази од условљености права моралом, представљајући својеврсни морално-правни идеализам. Са друге стране, пориче се могућност стварања неког идеалног правног поретка, који би могао да важи свуда и увек, што води визији природног права као морално-правног система норми, који је на неки начин историјски и географски условљен (Кацапова 2005, 102).

Иљин посматра правне проблеме у тесној вези са метафизичким и етичким проблемима.¹ Иако сам појам морала Иљин више експлицира на позадини других државно-правних категорија, него што га недвосмислено дефинише, његово схватање морала може се разумети као свеукупност норми које извиру из људског „гласа савести“, који се у сваком човеку самостално јавља. Савест и осећај кривице представљају контролну моралну инстанцу (Рјумин 2009, 7). Под директним Хегеловим утицајем Иљин разликује сферу морала од сфере обичајности. Обичајност представља виши ступањ синтезе морала и права и објективира се кроз институције породице, грађанског друштва и државе.

Основне црте моралних норми у Иљиновом схватању одређене су, дакле, савешћу човека, а не спољашњим факторима. Поред тога, одбацивањем хетерономног морала, он велики значај, на Кантовом трагу, придаје слободној вољи као нужном услову за морално поступање. Анализирајући карактеризацију моралних и правних норми у Иљиновом делу, могуће је закључити да се њихова основна разлика састоји како у ауторитету којим се установљавају правила (у праву је то спољашњи ауторитет, а у моралу унутрашњи, тј. глас савести), тако и у санкцији (у праву су то спољашње принудне мере, а у моралу-укор савести и осећање кривице).

¹ Овај метод као и интерес ка класичној немачкој филозофији преузима од свог ментора Новгородцева (Евлампијев 1992, 81).

Међутим, и поред истакнутих разлика, Иљин захтева сагласност права са моралом. Морал представља, по њему, критеријум правне валидности, он осмишљава право и даје му дубљи смисао. Оптималан однос између права и морала јавља се по Иљину онда када се право усаглашава са потребама морала, а то бива онда када право прописује људима такво спољашње понашање које може бити одобрено савешћу (Рјумин 2009, 11).

Спровodeћи диференцијацију између *природног* и *позитивног права*, он налази да само оне правне норме које су у сагласности са моралом и правдом, могу се називати природним правом и као такве чинити темељ позитивног права установљеног формалним правним процедурама и подложног променама. Сваки човек, с обзиром на своју духовну суштину, сматра Иљин, има право на слободу и правду, а основна вредност коју природно право треба да штити јесте „достојанствена, изнутра самостална и споља слободна“ личност (Иљин 1993, 196). Тако, ослањајући се на духовну природу човека, на његов разум и савест, природно право се уздиже над позитивним, удахњује му смисао и убризгава садржај. Дакле, природно право одговара самој „природи“ човека, његовој духовно-моралној суштини. Иљин на природно право гледа као на виши, духовни смисао правних односа који не може бити никада до краја изражен у емпиријској, материјалној форми (Евлампијев 1992, 85).

Природно право није право у ужем смислу појма. Оно има својеврсни „дозаконски и изванзаконски“ смисао и првенство над формалним законодавством дајући му „циљ, садржај и карактер“ (Золина 1996, 44–5).

Смисао *позитивног права* јесте, по Иљину, да у себе укључи што већи садржај природног права и васпитава правну свест људи ка његовом што бољем разумевању (Евлампијев 1992, 85). То значи да позитивно право има, не само могућност, већ и обавезу да се мења, прилагођава захтевима природног права. „Истински законодавац“, тврди Иљин, „јесте уметник природне правде, он за њом трага и њој служи“ (Иљин 1956, 55). Ипак, ове периодичне измене позитивног права морају да воде рачуна о два услова. Најпре, смисао тих измена не треба да буде порицање права као таквог, већ да се спроводе у сврху његовог усаглашавања са природним правом. Поред тога, промене не треба да буду такве природе да разруше целокупан систем позитивног права, већ треба мењати само поједине правне норме и то, уколико је могуће, начином који и сам одговара нормама права. Другим речима треба мењати правни поредак-не нарушавајући правни поредак. Иљин се посебно негативно односио према револуционарном рушењу система позитивног права, сматрајући да оно води потпуној деградацији правне свести, до катастрофе грађанског рата (Иљин 1998, 153).

Уколико би норме позитивног права одговарале природном праву, дошло би до идентитета правних и моралних норми, а то би значило, да људи имају не само правну-спољашњу, већ и моралну унутрашњу обавезу да се повинују закону и то не из страха од казне, већ по унутрашњем убеђењу. Ово би било место где се спајају, у Кантовом смислу, легалитет и моралитет, хипотетички и категорички императив, интерес и дужност, место где на сцену ступа „светачка воља“.

За духовно јединство људи, који је крајњи циљ Иљинове замисли права, важно је јединство морала и права, а приближавање позитивног права природном праву јесте неопходан услов везе између морала и права (Рјумин 2009, 11). Свакако да из разлога несавршености људске природе, али и поседовања слободне воље која увек може да бира између добра и зла, позитивно право ће бити само апроксимација природном, асимптотски се приближавајући својој иманентној суштини. Одбацујући став о фундаменталној различитости и супротстављању позитивног и природног права, у Иљиновој концепцији се, дакле, природно и позитивно право не искључују, већ се узајамно допуњују и обогаћују, тако да, природно право чини моралну основу позитивног права, његов идеал и критеријум легитимности, а позитивно право представља „сврсисходну форму подршке природном праву“ (Чикин 2008, 9).

Могућност природног права да интегрише и пуније реализује норме природног права условљено је, по Иљину, нивоом *правне свести*. Појам правне свести смо у досадашњем излагању само тангентно додирнули. Међутим, он у Иљиновој концепцији има далеко већи значај и чини чворивно место његове правне филозофије. Зато је нужно у даљем делу рада посветити се излагању садржаја и обима појма правне свести и њеног места и улоге у духовној обнови човека.

ПРАВНА СВЕСТ

Правна свест јесте кључна категорија Иљинове филозофије права.² Потцртавајући духовни карактер права, Иљин уводи катего-

² И.А. Иљин није зачетник истраживања правне свести у руској филозофији права, али припада малом кругу одабраних аутора који је показао интерес за проучавање овог феномена. Систематска разрада теорије правне свести започета је у Русији још у првој половини XIX века. Тако, сматра се да је први који проблематизује ове тему предавач московског универзитета З.А. Горјушкин који је изводио начела права из „народног умствовања“. Почетком XX века допринос овој теми дали су Л.И. Петражицки, као и Б.А. Кистјаковски. Кључни допринос разради овог концепта дао је Иљинов ментор и претходник П.И. Новгородцев. Налаз Новгородцева је да правна свест игра доминантну улогу у државно-правној сфери и да је само кроз правну свест која произлази из дубине духовног живота могуће усавршавање друштва и државе. Преузимајући ову тему из наслеђа

рију правне свести, која ниуком случају не представља пуко познавање правних норми фиксираних у законима, већ представља непосредно, интуитивно проникнуће у виши духовни смисао правних односа, а који није ништа друго до природно право (Евлампијев 1992, 84).

Акт правне свести јесте *филозофски акт*.³ Његов извор јесте по Иљину-религиозни осећај и савест, а она сама представља „стваралачки извор права, живи орган правног поретка и политичког живота“ (Иљин 1998, 151). Она је заснована на „вољи ка духу“ и „вољи ка добру“, а узајмано дејство тих воља води ка остварењу суштине и циља права. Правна свест представља за Иљина природни осећај за право и правду, својеврсни инстинктивни „осећај“ права. Она је незамислива без личности, човека прожетим духом одговорности који се испољава као воља човека ка поштовању права и закона, као својеврсно умеће њиховог уважавања, али и добровољног испуњавања сопствених дужности. Као „духовни орган“ без кога нема правног живота, правна „свест“ по Иљину укључује у себе и осећање, и вољу, и уобразиљу, и мисао, и целокупну сферу несвесног духовног искуства (Иљин 1998, 149). Смисао правне свести није само у спознаји и разумевању сопствених права, већ је човек позван да разуме и испуни и сопствене дужности. Таква врста свести јесте израз „слободне лојалности“ (Иљин 1998, 150), која подразумева моралну слободу у човеку, али и способност ка самоограничавању, дисциплини, одговорности пред правним и државним ауторитетом без кога нема правног поретка.

У нормативном комплексу односа морала и права, правна свест игра важну улогу. Она наиме фигурира као „фактор јединства“ морала и права (Рјумин 2009, 11–2). Везујући ова два система правила понашања у јединство, она омогућује прелаз од морала ка обичајности, ка хармоничном развоју породице, друштва и државе. Правна свест, тако, уводи нормалност политичког кретања ка вишим циљевима права. Без нормалне правне свести немогуће је доживети духовни смисао природног права са једне стране, али је немогуће формирати и позитивно право као систем конкретних правних норми које регулишу живот људи (Евлампијев 1992, 84).

По Иљину, сваки човек има правну свест (Иљин 1998, 150). Она се може потценити или игнорисати, али она не може да ишчезне. „Правна свест је нешто попут плућа којима свако од нас удише и издише атмосферу узајамног општења“ (Иљин 1998, 151). Тако, сваки закон, по Иљину, настаје у правној свести, био он „зreo или

руске филозофије права Иљин је стваралачки прерађује и допуњује својом оригиналношћу (Чикин 2008, 4).

³ Филозофски акт је кључна категорија Иљинове филозофије уопште. На трагу Шелинговог концепта „интелектуалног опажања“, он представља спој ирационалног и рационалног, созерцања и мишљења.

незерео“, „користан или штетан“ (Иљин 1998, 151). Иљин одбацује као штетну предрасуду став да је право нешто „формално“ и „спољашње“. Заправо, оно је формално у смислу да се обично формулише у облику општих судова, али по својој „исходишној тачки“-правној свести законодавца, као и по тачки којој тежи-правној свести потчињеног човека, право по Иљину није „ни најмање формално“. Иљин налази да између формуле закона са једне стране и појединца са друге „мора да се постави жива правна свест која ће бринути о томе да формална, строга и неумољива примена закона не изазове у животу истинску неправду“ (Иљин 1998, 151). Тако, иако је закон по свом спољашњем облику појављивања формалан, Иљин налази да ни правна свест законодавца, ни правна свест чиновника и судије, ни правна свест обичног потчињеног грађанина нису формалне. Поред тога, Иљин сматра да све ове „три инстанције правне свести“ морају да буду у вези са „дубоким источницима духовног живота“, као што су вера, љубав, унутарња слобода, савест, патриотизам, осећање властитога достојанства и осећање праведности (Иљин 1998, 151).

Пошто је по Иљину, извор права у „унутарњем свету човека“, право може да функционише само уколико се обраћа том делу човека, уколико успе да утиче на мотивациону сферу људске душе (Иљин 1998, 151). Са друге стране Иљин од грађанина не захтева пасивну лојалност, већ „сазнајну приврженост“ интересима државе, тако да се у њиховим поступцима слобода и нужност слију у једно, чинећи дијалектичко јединство.

КРИЗА ПРАВНЕ СВЕСТИ

Једна од Иљинових темељних вредносних премиса на којој он гради своју теоријску државно-правну конструкцију, јесте став да савремено човечанство пролази кроз духовну, „ирационалну кризу“ (Иљин 1998, 149). Сликајући, скоро ничеанским потезима и профетским тоном, обриси пропасти савремене западне цивилизације, Иљин проналази другачије узроке и изводи дијаметрално супротне вредносне закључке од Ничеа. Живећи и стварајући у самом вртлогу немира западног духа, у немачкој Вајмарској републици, Иљин је имао прилику да се на делу увери у размере духовне декаденције западне културе.

Саграђена на хладном калкулусу „здравог разума, природне науке и технике“ (Иљин 1998, 148), западноевропска култура као да је саграђена „од камена и леда“ (Иљин 2001, 12), тврди Иљин. Као „културу без срца“ (Иљин 2001, 9–14), њу одликује својеврсна „безддушност“, тако да, по Иљину „оштри грчеви савремени културе-револуције, грађански и међународни ратови-нису случајни: они су природна последица суровости, похлепе, зависти и мржње“ (Иљин 2001, 13). Кроз „хлађење према духовном искуству“ (Иљин 1998,

148), „губитак светог у људском животу“ и „прецењивање чулног живота и чулних ужитака“ (Иљин 2001, 7), створена је „лоша цивилизација“ (Иљин 2001, 14) – „култура без вере, без срца, без созерцања и без савести“ (Иљин 2001, 5).

Захватајући све духовне корене, ова криза не оставља нетакнутом ни правно осећање човека, односно *правну свест*. Тако да, произлазећи из опште духовне кризе, савремено човечанство одликује, по Иљину својеврсна, *криза правне свести* (Иљин 1998, 146). Примећујући да то није први пут у историји западне цивилизације, он чини аналогију са распадом античког света, налазећи да је кључни узрок томе „распад религиозности“ који се логично ширио на распад породице и правне свести као такве. Правна свест без религиозних корена није могла да одржи ни „монументалну државност“, ни културу Рима. Иљин налази да су „спас и обнова“ правне свести и правног поретка дошли тада од хришћанства (Иљин 1998, 146). Ново духовно искуство хришћанства, засновано на пожртвованој љубави и савести, почело је да „надахњује људску правну свест“ (Иљин 1998, 148), да отвара нове приступе како свету у целини, тако и држави и праву. Иљин налази да је хришћанска правна свест научила човека да духовно претпостави материјалном, и да лично (као принцип користољубља, гордости и насртљивости) потчини надличном (као принципу квалитета, достојанства и савршенства) (Иљин 1998, 147). Тиме су ударени „племенити праоснови“ правне свести: достојанство, самосавлађивање и дружељубива колективност“, а човек спознао да је „право принцип мира“ (Иљин 1998, 147).

Одступањем од хришћанског духа, обезбожујући свој живот, савремени човек почео је и да дегенерише своју правну свест. Постајући неутемељена и површна, правна свест је по Иљину почела да се потчињава духу скептицизма, релативизма и ниҳилизма, а као закономерни резултат јавило се замагљивање границе између добра и зла, права и неправда (Иљин 1998, 149). Као природно паралелан и кореспондентан ток окрњеној, дегенерисаној, расточеној правној свести, јавља се, како Иљин запажа, „процват формалне јуриспруденције“ (Иљин 1998, 149), правног позитивизма којим се игноришу природно-правни идеали, као и хришћанска правна свест. Логичку кулминацију овог тока представља теоријска разрада дегенерисане правне свести у марксистичкој интерпретацији, а затим и револуционарна практична изведба исте.

Пражњење садржаја хришћанске правне свести кроз негирање духа, духовне личности, духовне културе, вере, породице и права као самосталних вредности; свођење људског живота на материјалне процесе, материјална мерила и материјално благостање; неверовање у снагу личне слободе, иницијативе и органске, стваралачке равнотеже личног и друштвеног живота; вера у снагу механичке покорности, диктаторске наредбе и забране, у снагу мржње, класне борбе,

револуције, свеопштег сиромаштва и свеопште једнакости, доводи по Иљину до лажне правне свести која у суштини негира право и представља коначни стадијум распада правне свести (Иљин 1998, 150). Одбацујући негацију права, државе и духовне културе, Иљин се залаже за борбу за „јачање и чишћење правне свести“ (Иљин 1998, 146). Тек успостављањем „здраве правне свести“ биће могуће превладати духовну кризу која је зацарила правном свешћу савременог човека, и издићи се са дотакнутог дна. Шта је то здрава правна свест?

ЗДРАВА ПРАВНА СВЕСТ

У основи здраве правне свести леже, по Иљину, „три велика аксиома“ (Иљин 2001, 113), они су веза између духа и права, теоријски израз форми духа који утемељују правну свест:

1. Осећање властитог духовног достојанства- уважавање себе представља извор снаге и политичког здравља, а то важи како на личном плану, тако и на општијем друштвеном, народном, државном плану.

2. Принцип аутономије- самозаконодавство као једна од основних форми духа, способност слободног човека да управља самим собом. Бити грађанином, значи увести аутономију у духовни живот. Истинска аутономија доступна је самом ономе ко се утврдио у свом духовном достојанству.

3. Принцип узајамног поштовања и поверења међу људима- без кога не нема правног поретка и државе.

Поред реализације наведених аксиома, успостављање здраве правне свести подразумева „слободну лојалност“ и „стваралачку правну свест“ (Иљин 1998, 150-158). Наступајући против револуционарног рушитељског нагона, Иљин инсистира на добровољном прихватању закона, повиновању из „слободно прихваћене обавезе“ (Иљин 1998, 152). Сматрајући да противзаконитост „подрива правну свест и озакоњује дух криминала“, он тврди да је „закон сличан кући која се реновира и у којој људи настављају да живе и за време њеног реновирања“ (Иљин 1998, 153). У духу принципа аутономије, Иљин сматра да човек не треба да креће путем „спољашњег самоослобођења од закона“ што је револуционарни, анархични и пут деспотизма, већ је призван на пут „унутарњег самоослобођења у границама закона“- а то је по њему, пут лојалности, правног поретка и здравог развоја (Иљин 1998, 154). Потенцирајући принцип самообавезивања он истиче да човек може бити слободан „само под законом и кроз закон“ (Иљин 1998, 154).

Стваралачка правна свест почива на *природној правној свести*. Било да је назовемо „правним осећајем“, „правном интуицијом“, или „правном савешћу“, као дата човеку „од природе“, она, по Иљиновом схватању, јесте „представа о најбољем праву, о духовно исти-

нитој и праведној расподели права међу људима, и што је најважније, о објективном циљу којем служе право, држава и суд“ (Иљин 1998, 156). Природна правна свест активира се не само приликом стварања права, већ и приликом његове примене. Тако се у тумачењу закона треба њоме руководити и „у сваком закону треба на неки начин пробудити у њему заспалу праведност“ (Иљин 1998, 156). До здраве правне свести неће се доћи никаквим спољњим захватима, реформама, већ унутрашњом обновом правне свести новог човека, који је дијагностицирао стање и пронашао лек духовне обнове.

Да би се правна свест развијала, за њу је потребно васпитавати. Штавише нормалан развој правног поретка и здраве правне свести немогућ је без васпитног утицаја. Наивно је мислити да ће се здрава правна свест развити „сама од себе“. Она није присутна код свих људи на једнак начин и у истој мери. Зато њу треба подстицати и усавршавати од најранијег детињства. Васпитање за здраву правну свест спроводи се кроз институционалне форме породице, школе, универзитета, али и кроз веру и цркву, нацију и државу (Есюков и сар. 2009, 224). Вредносне основе на којима га треба спроводити су по Иљину вера, љубав, савест, слобода, рад, ауторитет породице, државе и цркве, кроз које се учвршћују принципи традиционализма, солидаризма, патриотизма и уопште, духовно-моралних вредности као доминантних за исправан развој личности.

Главни задатак и функција правне свести јесте организација народа у државну форму. Држава је за њега орган духовне солидарности, „позитивно-правна форма отаџбине, а отаџбина чини њен стваралачки, духовни садржај“ (Иљин 1956, 55). Уколико код народа и власти изостаје правна свест, држава се преобраћа у апарат насиља, или изнуђени компромис партијског надметања (Есюков и сар. 2009, 217). Реално духовно јединство људи могуће је остварити у националној духовној култури. Држава се према националној духовној култури у Иљиновој перцепцији односи тачно онако како се позитивно право односи према природном праву. Иљин сматра да је правна свест сваког народа оригинална и непоновљива. Она је условљена низом фактора, попут историјског и политичког искуства, националним карактером, али и величином државе, климатским условима или националним саставом. Ипак, као далеко најважнији фактор који има одлучујући карактер на формирање правне свести сваке нације јесте вера, религиозни поглед на свет, јер, како тврди Иљин, „здрава правна свест (...) има религиозни карактер. За њу је одређујућа суштина њене религије“ (Иљин 1994, 397).

У том смислу, разликујући монархијску и републиканску правну свест, Иљин налази да Русији, по свим духовним формативним параметрима одговара монархијско државно уређење. Оно природно израста из православне духовности руског народа и у стању је да очува солидарност и јединство народа. Зато по Иљину, не би тре-

бало монархијску правну свест, која је тако дуго обликовала руску правну свест и осмишљавала руски национални карактер, мењати за републиканску, поготово не на револуционаран начин.⁴ Компетентни истраживач стваралаштва И. А. Иљина, Н. П. Полторацки, спровео је вредносну диференцијацију монархијске и републиканске правне свести на основу вредносних елемената које им Иљин придодаје. Тако, монархијску правну свест, између осталог, одликује: лично начело власти персонификовано кроз личност монарха; култ ранга; патос поверења у државног поглавара; тежња ка интеграцији; култ части; заслуге служења; солидарност; култ традиције; култ дисциплине; хетерономија, ауторитет. Насупрот овој таксономији вредности као идејни опонент стоји републиканска правна свест коју одликују: растварање личног начела власти и колективу; култ једнакости; патос личних гаранција против државе; тежња ка атомизму; култ независности; култ личног успеха, каријере; конкуренција; култ новаторства; лична сагласност, добровољност; аутономија, одбацивање ауторитета (Полторацки, 2001, 486).

Приступ овим проблемима Иљин спроводи у духу конзервативне традиције руске политичко-правне мисли, чији зачетник јесте Н. М. Карамзин. Полазна тачка овог „стила мишљења“ јесте следећи Карамзинов став: „Руско право има своја начела као и римско“ (Карамзин 1870, 2330). Одбацујући супериорност западноевропских правних система и подражавајући карактер руског права, Карамзин сматра да закони треба да буду рефлекс погледа на свет, морала и обичаја сваког народа. У том смислу, и Иљин је против било каквих механичких копирања страних образаца позитивног права. Као споља наметнути, такви закони биће страни националној правној свести, неће имати одзив у душама грађана, и самим тим ће бити дисфункционални и излишни.

ЗАКЉУЧАК

По образовању правник, по позиву филозоф, а по својој суштини Рус, Иљин је незаобилазна фигура разумевања и саморазумевања руске филозофско-правне традиције. Као мислилац *кризе* чији је епохални смисао изражавао у свом делу, он је нарочиту пажњу обраћао на кризу западноевропске, али и руске правне свести. Крајем XX века, Русија се кретала новим завојем спирале кризе сопствене правне свести и поново открила Иљина, трагајући у његовом делу за формулом свог новог идентитета.

⁴ Иљин је, ипак, сматрао, да ће након комунистичког слома који је по њему био неминован, бити јако тешко да се Русија одмах врати на монархијску правну свест и монархијско уређење. Зато је пледирао за један транзициони период беволентног ауторитаризма, како држава не би доживела свој крах.

Иљинова идеја права бременита је противречностима. Трагајући за једном продуктивном синтезом између индивидуалних, националних и општечовечанских вредности, моралне аутономије појединца и интереса нације и државе, унутрашње и спољашње слободе, права и морала, природног и позитивног права, метафизичких основа и практичне реализације идеје права, Иљинова филозофско-правна концепција тражи излаз из антиномичности проблема хармонизације појединачног и општег, субјективног и објективног, коначног и вечног. По тврдњи његовог учитеља П. И. Новгородцева, ове противречности налазе се у вечном антагонизму, непомирљиве и несавладиве за људске моћи (Новгородцев 1995, 374). Савремена историјска реалност Русије као да репродукује напетости Иљинове политичко-правне концепције, постајући живи полигон за имплементацију његових принципа.

Опште место је да ће руска филозофија увек бити филозофија о Русији, њеној идеји, мисији, духовно-историјском смислу. Иљин не само да није изузетак из овог магистралног тока руске филозофије, већ је један од њених најеминентнијих изданака. Руско православље обликовало је руску правну свест кроз векове, а руска држава у форми самодржавља вековима била гарант вредносних оквира које оно поставља. Сливајући у једно „интерес и дужност“, Иљин артикулише ове вредносне константе, тражећи оквир за њихово очување и у савременим околностима.

ЛИТЕРАТУРА

- Есюков, А. И., Н. В. Честнеишин и Д. А. Честнеишина. 2009. *Социална философија русског конзерватизма*. Архангелск: Архангелск Поморски универзитет.
- Иљин, И. А. 1955. *О сушности правосознания*. Мюнхен.
- _____. 1993. *Наши задачи*, Собр. соч.: в 10 т., Т. 2., Кн. 2. Москва.
- _____. 1998. *Пут духовне обнове*. Београд: Логос.
- _____. 2001. *Пут ка очигледности*. Београд: БРИМО.
- Евлампиев, И. И. 1992. Философские и правовые взгляды И. А. Ильина. *Правоведение* No. 3.
- Золина, М. Б. 1996. *Политическая философия И. А. Ильина*, Дисертация, канд. полит. наук. Москва.
- Карамзин, Н. М. 1870. *О древней и новой России в ее политическом и гражданском отношениях*. Москва: Издатель русского архива.
- Кацапова, И. А. 1995. *Философия права П. И. Новгородцева*. Москва.
- Новгородцев, П. И. 1995. *О своеобразных элементах русской философии права*. Москва.
- Полторацкий, Н. П. 2001. Монархия и республика в восприятии И. А. Ильина. В *Кто мы? О революции. О религиозном кризисе наших дней*, Собр. соч. И. А. Ильин. Москва.

- Чикин, Л. А. 2008. *Социально-философский анализ концепции правосознания И.А.Ильина*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата философских наук. Иваново.
- Рюмин, С. Г. 2009. *Проблема соотношения морали и права в философии И. А. Ильина*. Москва: Учреждение Российской академии наук, Институт философии РАН.

Andrej Mitić, Niš

THE IDEA OF LAW IN I.A.ILYIN'S PHILOSOPHY OF LAW CONCEPTION⁵

Summary

In this paper the author analyzes key aspects of the idea of law as an element of Ivan Aleksandrovitch Ilyin's philosophy of law. By emphasizing the uniqueness of Ilyin's approach to the problems of law, reflected in the liberal-conservative synthesis of theoretical heritage of I.Kant and G.V.F. Hegel and the Russian tradition of philosophy of law, the author examines the metaphysical foundations of his ideas of law. For this purpose, by examining the unity of morality and the law value-complex, the author develops his position by contrasting ideas of natural and positive law in Ilyin's work. At this level of problematization, the key idea of law consciousness emerges. Analyses of content and the extent of the law consciousness concept as the key concept of Ilyin's philosophy of law conception, its place, role and function in the state-law order, should offer theoretical-value context for understanding Ilyin's idea of law.

Key words: law, morality, natural law, positive law, law consciousness, conservatism.

⁵ Иван Александрович Ильин (1883-1954), руски филозоф, правник и публицист. По окончању правног факултета московског универзитета, остаје при факултету на катедри енциклопедије права и историје филозофије права под руководством проф. П. И. Новгородцева. Године 1918. брани магистарску тезу „Хегелова филозофија као учење о конкретности Бога и човека“, захваљујући којој му поред титуле магистра одмах бива додељена и титула доктора наука. Морао је да напусти земљу 1922, због недостатаја од својих монархистичких начела и неслагања са комунистичким идејама. Од 1923. ради као професор руског научног института у Берлину, који је морао да напусти 1934, а 1938. емигрира у Швајцарску, опет се склањајући од тоталитарног, овог пута национал-социјалистичког Хитлеровог режима. У Швајцарској се бави публицистичким радом. Оставио иза себе богато филозофско, правно и политичко наслеђе, које укључује преко 40 књига. Међу најзначајнијим су: *О суштини правне свести, Опште учење о праву и држави, О супротстављању злу силом, Пут духовне обнове, Пут ка очигледности, О монархији и републици, Основи хришћанске културе, Појуће срце. Књига тихих созерцања, Наши задаци* и друге.